

Srbská pravoslavná církev

Srbské kmeny počaly osidlovat Balkánský poloostrov, resp. severní oblasti Byzantské říše, během 5.–6. století po Kr. První iniciativa k obrácení srbských Slovanů na křesťanství vyšla samozřejmě z Byzance. K masovějšímu křtění Srbů dochází snad již za doby panování byzantského císaře Herakleia (610–641). Christianizaci Slovanů žijících na území antické římské provincie Praevalis pak zahájili misionáři z latinských pobřežních měst. Jejich působení ovšem sahalo až do Rašky, vlastního srbského území. Metropolitě v Dyrrachie usilovali zase o obrácení Slovanů žijících na území provincie Epirus Vetus. V blízkosti jádrového území srbského státu byla zřízena v 9. století i dvě bulharská biskupství v Bělehradě a Braničevě, což bylo území, které se posléze stalo součástí srbského státu, po porážce na Kosově poli pak dokonce jeho jádrovým územím. Křesťanské vlivy tedy mohly do země pronikat i odtud, nicméně mezi těmito i dalšími bulharskými biskupstvími zřídil konstantinopolský patriarcha Ignatios – nástupce Fotiův – nebylo ani jedno přímo pověřeno působením mezi Srby.

V době, kdy na Moravě vzkvétalo misijní dílo Konstantina s Metodějem vlád v Rašce kníže Mutimír (asi 860–890), jemuž byzantské prameny připisují zásluhu za druhou vlnu christianizace mezi Srby, resp. za definitivní upevnění křesťanství v srbském státě. Sousední Panonie byla až do roku 879 pod vládou Pribinova syna Kocela. Ten v letech 866–867 otevřel svoji zemi slovanské liturgii, již oba bratři přinesli na Moravu a svěřil jim, jak známo, padesát žáků, aby je slovanští apoštolové vzdělali ve slovanském písemnictví a liturgii. Metoděj sám, byl jmenován papežem Janem VIII. nejprve legátem pro slovanské země s biskupským titulem, později již přímo arcibiskupem moravsko-panonským, k tomuto jmenování se pojila i titulatura, označující [Metoděje jako arcibiskupa syrmijského. Syrmium (dnes Sremské Karlovce v srbské Vojvodině), bylo staré sídlo církevní provincie, nicméně v Metodějově době již dávno v rozvalinách, navíc bylo hraničním územím bulharského státu. Je tedy jasné, že toto jmenování bylo pouze titulární, nicméně nejspíše vedlo papeže Jana VIII. k tomu, aby v roce 873 napsal list Mutimírovi, v němž jej vybízel, aby svoji zemi právě k sirmijskému arcibiskupství Metodějovu přičlenil. To se ovšem nestalo, vyloučeno však není, že do Rašky odešli někteří z oněch 50 Kocelových kleriků, stejně jako není vyloučeno, že se do Rašky uchýlili i někteří z žáků Metodějových, vyhnání po světcově smrti v roce 885 z Moravy. Na rozdíl od sousedního Charvátska a Dalmácie, které se staly útočištěm mnoha Metodějových žáků a kde se Cyrilovy hlaholice používá v některých diecézích dodnes, se však hlaholice v Srbsku příliš neujala – z památek je zachováno jen tzv. Mariánské evangelium, nesoucí stopy srbské redakce, což spíše svědčí pro to, že se do Srbska dostala slovanská liturgie plně až bulharským prostřednictvím, neboť právě do Bulharska se uchýlili nejvýznamnější spolupracovníci Metodějovi a zde také, v okruhu tzv. preslavské literární školy, zřejmě kněz Konstantin někdy v 90. letech 9. století sestavil cyrilici, jež je dodnes oficiálním písmem jak Bulharů, tak Srbů.

Rozkvět křesťanství na území, obývaných Srby, tedy nastává teprve jako důsledek působení žáků Cyrila a Metoděje, kteří do oblastí obývaných jižními Slovany přinesli z Moravy staroslověnské písemnictví a liturgii a rozvinuli, zejména na území sousední bulharské říše, horečnou misijní i literární činnost. Staroslověnské písemnictví kvetlo, jak jsme již zdůraznili, v sídelní bulharském městě Preslavi, kde na něj dohlížel tehdejší mocný bulharský vládce car Symeon, sám také literárně činný. Bylo to ale písemnictví cyrilské. V oblasti kolem Ochridského jezera, kam se uchýlili Metodějovi spolupracovníci Kliment a Naum a kde tak vzniklo významné kulturní centrum (později nazvané ochridskou školou), se rozvíjelo hlaholské písemnictví. Z odkazu těchto dvou škol školy čerpalo písemnictví všech balkánských slovanských národů, a tedy i srbské. Symeon, který se nazýval carem Bulharů a

Římanů (Romájů – Byzantinců), také v roce 925 zřídil bulharský patriarchát se sídlem v Preslavi (jeho sídlo bylo později, který byl v době panování cara Samuela, posledního vladaře prvního bulharského státu, přenesen do Ochridu) a uskutečnil pronikavé změny v církevní organizaci zemí spadajících pod jeho vládu, a tedy i v srbské Rašce. Ta pod Symeonovu svrchovanost připadla po porážce srbského vojska v roce 926. Pravděpodobně v téže době založil Symeon také zvláštní srbské biskupství v Ras (Raška, dnešní Novi Pazar), jehož sídlní kostel sv. Petra se dodnes zachoval. Srbové tak od té doby mohli plně užívat dobrodinní slovanské liturgie, s níž však, jak jsme již zdůraznili, přišli do styku již dříve. Biskupství Ras, Braničevo a Bělehrad zůstaly pak pod ochridskou jurisdikcí i v době, co byzantský císař Basileos II. Bulharobijce zrušil po porážce bulharského cara Samuela bulharský patriarchát v Ochridu a zřídil v roce 1014 místo něj v Orchridu autonomní arcibiskupství, jen nominálně podřízené konstantinopolskému patriarchovi, které se i přes řecké snahy, nikdy nezřeklo slovanské liturgie. Ochridské arcibiskupství pak v příštích dvou stoletích vykonávalo církevní správu také nad rozsáhlými územími, obývanými srbskými kmeny.

Formování srbského státu bylo složitým jevem, podobně jako christianizace srbského obyvatelstva, jdoucí ruku v ruce se státotvornými procesy. V 10. a 11. století nabývá na významu i druhé centrum srbského státu – Duklja (od roku 1080 Zeta), rozkládající se blíže pobřeží Jaderského moře (na území dnešní Černé Hory a jižní Dalmácie). K prvním historicky známým dukljanským panovníkům patřil Jan Vladimír, jenž zemřel v roce 1016, podobně jako sv. Václav, martyrskou smrtí na prahu chrámu v Prespě. Jeho život a mučednická smrt dala vzniknout legendě o sv. Vladimírovi – Jan Vladimír se tak stal prvním srbským panovníkem, který byl prohlášen za svatého a prvním srbským světcem vůbec. V té době dochází také k velkému církevnímu schizmatu (1054), které definitivně rozdělilo křesťanskou církev na západní (římskokatolickou) a východní – ortodoxní, pravoslavnou. Schizma se promítlo i do církevní organizace v srbských oblastech, které zpočátku často kolísaly mezi oběma církevními centry a tradicemi a z příklonu k jedné či druhé straně dovedně těžili také srbští panovníci. Dukljanský vládce Michal (1055–1082) tak získal od papeže v roce 1077 jako první srbský panovník královskou hodnost a prosadil povýšení katolického barského biskupství na arcibiskupství, do jehož jurisdikce se dostala i celá Raška. V barské arcidiecézi tak byly zastoupeny jak latinské, tak řecké a slovanské kostely a kláštery. Na srbském území se tedy přímo střetaly zájmy katolického barského a ortodoxního ochridského arcibiskupství a srbské země se tak stávají na řadu následujících desetiletí dějištěm boje za převahu jedné či druhé církve. V prvním srbském státě se tedy užívalo tři liturgií. Latinský živel, ačkoli ve srovnání se slovanským obyvatelstvem početně slabší, výrazně převládal. Srbští panovníci podporovali latinskou hierarchii ve svém vlastním zájmu – Michael, jak jsme se již zmínili, dostal od papeže Řehoře VII. královský titul, jenž zdědil i jeho syn Konstantin Bodin, který navíc dostal od vzdoropapeže Klimenta III. bulu, která potvrzovala práva barského arcibiskupství ve vztahu k ostatním pobřežním metropolím, zejména dubrovnické.

Dukljanské království se ovšem dlouho netěšilo ze své nezávislosti. Císař Alexios I. (1081–1118) krále Bodina porazil a zajal. Bodinova dynastie však spravovala zemi i nadále, ovšem pod byzantskou svrchovaností. Tato porážka ovšem nijak podstatně nezměnila církevní situaci v Rašce a Dukljansku. Názorně to dokládá skutečnost, že Štěpán Nemanja (1167–1196), který se stal skutečným zakladatelem srbského středověkého státu, přijal křest od latinského kněze v bývalém dukljanském království. Teprve pod dojmem setkání s byzantským císařem Manuelem I. Komnenem pak Nemanja přestoupil, ač pokřtěn podle západního ritu, k ortodoxní církvi, a určil tak směr dalšího srbského církevního vývoje. Nemanja se stal velkým županem Rašky a postupně získal pod svou moc celé území dukljanského království včetně Ulcinje (Dulcigno), Baru (Antibari), Kotoru (Cattaro) a ostatních latinských měst. Pouze Ragusa mu dokázala úspěšně vzdorovat.

Na důkaz své oddanosti ortodoxii pak Štěpán Nemanja zakládá řadu klášterů – Svaté Bohorodičky a svatého Nikoly (Mikuláše) v Toplici, klášter Studenicu a Djurdjevi stubovi (Schody sv. Jiří) u Nového Pazaru. V roce 1196 se ale Nemanja zřekl trůnu ve prospěch svého syna Štěpána Prvověnčaného a odchází jako mnich do kláštera Studenica, odkud se poté vypravil na Athos, kde se v řeckém klášteře Vatoped setkal se svým nejmladším synem Rastkem – mnichem Sávou (1175–1235). Oba poté založili na Svaté Hoře Athosu pro srbské mnichy klášter Chilandar (1198), jenž se stal centrem srbského duchovního života. Zde také Nemanja, jako mnich Symeon, v roce 1200 umírá a již v roce 1205 je svatohorskými mnichy prohlášen za svatého. Jeho ostatky přenesl Sáva v roce 1208 do kláštera Studenica, kde se nacházejí i nyní.

V roce 1217 se nechává Nemanjův syn Štěpán korunovat legátem římského papeže Honoria II. za krále. Tento akt ovšem narazil v Srbsku na odpor ortodoxního duchovenstva v čele se Sávou, takže Štěpán byl nucen upustit od pořádkové orientace. V roce 1219 proto vyslal delegaci do Nikáje, kde po pádu Cařihradu do křižáckých rukou (1204) sídlil cařihradský patriarcha. Sáva v čele této delegace dosáhl uznání samostatnosti (autokefality) srbské církve, sám pak byl patriarchou vysvěcen za prvního srbského arcibiskupa se sídlem v klášteře Žiča. Srbsko se tímto aktem vymanilo z dosavadní církevní závislosti na ochridském arcibiskupství a definitivně tak rozhodlo o své církevní budoucnosti ve prospěch východní ortodoxie.

Jednou, a možná hlavní příčinou selhání snah papežské kurie v Srbsku, vzdor jejím prvním úspěchům a také velké prestiži, již se zde těšila, byla skutečnost, že biskupství v Ras mohlo Srbům zprostředkovat slovanskou liturgii a slovanské písemnictví, zděděné z Ochridu. To se jak Nemanjovi, tak Štěpánovi a Sávovi, tak i srbskému lidu nejspíš zdálo mnohem přitažlivější než kulturní vlivy přicházející z pobřežních latinských měst, popř. přímo z Říma. Na jeho základě dokázali pak Srbové ve třináctém a čtrnáctém a první půli patnáctého století vytvořit skvělou národní literaturu, u jejíhož zrodu stál sv. Sáva. Tak se stalo, že byzantská církev měla z cyrilometodějského dědictví prospěch i v Srbsku. Papežská kurie dědictví cyrilometodějské mise zavrhl, a to se projevilo jako velká překážka v jejím úsilí získat balkánské slovanské národy pod svoji pravomoc. Kdyby byl Řím býval ochoten poskytnout Srbům národní liturgii, kterou pro slovanské národy vytvořili Konstantin s Metodějem, bylo by se Srbsko možná vyvíjelo v kulturní i církevní atmosféře evropského západu.

Po ustavení samostatné církve zahájil Sáva výstavbu její organizace. Vedle stávajících tří diecézí zakládá dalších osm biskupství, jež vybavil nejdůležitějšími bohoslužebnými knihami ve spolehlivých staroslověnských opisech a v krátké době tak vybudoval církev, která přežila srbskou organizaci státní a v pozdějších těžkých dobách osmanské vlády se stala jedinou institucí, udržující srbský národní život. Sávova církevní organizace postupně ze srbských zemí zcela vytlačila církev katolickou, která si udržela své pozice pouze v zetském přímoří, zejména však mezi albánským a zbytky románského obyvatelstva.

Na církevním sněmu v žičském klášteře v roce 1233 Sáva, nespokojen zřejmě s vývojem v Rašce po smrti bratra Štěpána, rezignoval na svoji arcibiskupskou hodnost a za svého nástupce jmenoval Arsenije I. Sremského. Sáva pak vykonal pouť na Východ (po svatých místech křesťanství putoval již v roce 1229) a navštívil všechny čtyři pravoslavné patriarchy, u nichž, na žádost bulharského cara Ivana Asena II. zprostředkoval uznání bulharského patriarchátu (došlo k němu v roce 1235). Na dvoře bulharského cara v Tárnovu také v roce 1235 umírá. Jeho ostatky převezl srbský král Vladislav (1237) do srbského kláštera Mileševa. Po smrti byl Sáva kanonizován a je uznáván za největšího srbského národního světce – srbského patrona. Kvůli (popravdě řečeno nepříliš výrazným) specifikům oproti okolním autokefálním pravoslavným církvím bývá srbskými teology srbská autokefální církev nazývána také „svatosávskou“.

Arcibiskupství Srbské pravoslavné církve trvá od roku 1219 do roku 1346. Za tu dobu se v čele srbské církve vystřídalo jedenáct arcibiskupů. Sídlem srbského arcibiskupství byl

nejprve klášter Žiča, později, v roce 1253, bylo sídlo přeneseno do kláštera v Peći (Metochie, dnes součást státu nazývaného Kosovo). V dobách srbského arcibiskupství, což byla zároveň i doba vlády nejvýznamnějších srbských panovníků z dynastie Nemanjićů – Vladislava (1233–1243), Uroše I. (1243–1276), Dragutina (1276–1282), Milutina (1282–1321) a Štěpána Dečanského (1327–1331) – budovali srbští panovníci četné kláštery a chrámy. K nejvýznamnějším, dodnes zachovaným pak patří Mileševo (1233–1243), Sopoćani (1265), Morača (1252), Staro Nagoričano (1313), Banjska (1313–1317), Gračanica (1315), Dečani a další.

Na církevním sněmu, konaném ve Skopji na Květnou neděli roku 1346, byl srbský arcibiskup Joanikije za přítomnosti bulharského patriarchy a ochridského arcibiskupa prohlášen patriarchou srbské ortodoxní církve a celé srbská církevní organizace tak byla pozvednuta na úroveň patriarchátu. Jeho titul zněl „patriarcha srbský a přímořských zemí“. K této významné změně srbské církevní organizace došlo z popudu tehdejšího srbského panovníka Štěpána Dušana (1331–1355), který se stal během dosavadních patnácti let své vlády nejmocnějším vladařem tehdejšího Balkánu a vzhledem k takovéto situaci se pokládal za pravého dědice koruny Konstantina Velikého. Na Velikonoce roku 1346 jej tak nový srbský patriarcha mohl korunovat za císaře (cara) Srbů a Řeků.

Prohlášení srbského patriarchátu a Dušanova císařská korunovace vyvolala ovšem nepříznivou reakci v Byzanci a v roce 1352 uvalil cařihradský patriarcha Kalist na Dušana, patriarchu Joanikije a na celou srbskou církev klatbu. Ke smíření srbské církve s ekumenickým patriarchátem došlo teprve v roce 1375. Stalo se tak za přítomnosti ekumenického patriarchy Filothea v prizrenském klášteře sv. Archandělů. Od té doby byl hlavně srbské církve přiznán titul patriarchy i oficiálně. Uznání srbského patriarchátu ze strany cařihradského ekumenického patriarchátu pak výrazně posílilo pozice srbské církve.

Smíření srbského a cařihradského patriarchátu je spojeno také se jménem knížete Lazara Hrebeljanoviće, který po rozpadu Dušanovy říše panoval (1371–1389) nad centrálními srbskými oblastmi. Proslavil se ovšem především bitvou na den sv. Víta, 28. června 1389, kdy se na Kosově poli střetla turecká vojska vedená sultánem Muradem I. (1362–1389) s koaličním vojskem pod Lazarovým vedením, v němž se, kromě Lazarových oddílů, shromáždili také bojovníci bosenského krále Tvrtka, oddíly mocného srbského šlechtice Vuka Brankoviće a další válečníci z řad Albánců, Uhrů, Bulharů aj. V bitvě či před ní byl Murad zabit srbským šlechticem Milošem (podle srbského hrdinského eposu Milošem Obiličem), jeho syn Bayezid I. Ildirim (Blesk) však turecké vojsko nakonec zřejmě (výsledek bitvy není dodnes jednoznačně jasný) přivedl k vítězství. Zajatý kníže Lazar byl po bitvě popraven (jeho ostatky spočívají v klášteře Ravanica), podobně jako výkvět srbské šlechty. Již v roce 1390 prohlásil srbský patriarcha Danilo knížete Lazara za „svatého kosovského mučedníka“. Kosovská bitva se stala do budoucna ústředním motivem srbské historie, postupem času pak vzniká i kosovský mýtus, jehož šíření na sebe převzala právě srbská pravoslavná církev.

Srbský stát ovšem bitvou na Kosově poli nekončí, přestože Lazarova manželka – kněžna Milice – přijala turecké mírové podmínky, díky nimž se Lazarův stát stal tureckým vazalem s povinností platit roční daň – haradž – a poskytovat vojenskou pomoc. Lazarovu synu Štěpánovi (1389–1402–1427) se totiž podařilo vymanit z tureckého vazalství. Tento panovník pak přenesl centrum srbského státu na sever – jeho sídelním městem se stává Bělehrad – a od byzantského císaře dostává titul despoty. Srbská despotovina prožívala za doby panování Štěpána Lazareviće rozkvět, doba jeho vlády je nazývána zlatým věkem srbského písemnictví, v té době vzniká také řada církevních staveb budovaných v jednotném stylu tzv. moravské školy, z nichž nejvýznamnější je pevnostní klášter Resava (Manasija) – záduš despoty Štěpána.

Srbská církev v osmanské (a habsburské) říši

Pád Srbské despotoviny v roce 1459 znamená na dalších více než 350 let zánik srbské státnosti. Srbské země se stávají součástí Osmanské říše. Smrtí patriarchy Arsenije II. (1463) také zaniká srbský patriarchát a srbská církevní organizace je opět podřízena Ochridskému arcibiskupství. Tato situace trvá až do roku 1557, kdy velký vezír Mehmed-paša Sokolović (jenž před tím, než byl vzat k janičářům, působil jako diákon v klášteře Mileševo) vymohl u sultána Süleymana I. svolení k obnově srbského patriarchátu v Peći, jehož první hlavou byl ustaven bratr Mehmeda-paši Makarije Sokolović a po jeho smrti pak velkovezírovi synovci Antonije a Gerasim. Makarije neobnovil srbský patriarchát v hranicích z dob Dušanových, nýbrž podle nových národnostních poměrů, které se v západní části Balkánského poloostrova vytvořily za sto let turecké nadvlády. K pečskému patriarchátu tak byly připojeny Bosna, Srem, Banát, Lika, Slavonie a další oblasti, v nichž se Srbové usadili teprve po příchodu Turků. Srbská pravoslavná církev tak díky obnovenému patriarchátu sjednotila pod jednu církevní správu všechna území obývaná Srby a nahrazovala v povědomí srbského etnika ztracený stát. Do srbského patriarchátu patřilo více než čtyřicet biskupství. Pečský patriarcha vykonával sám, popř. prostřednictvím svých zřízených orgánů v celé oblasti částečně i pravomoc soudní, a to nejen ve věcech duchovních, neboť turecká moc poskytla patriarchátu i určitou správní a soudní autonomii. V té době také mnohde dochází i k budování nových kostelů a klášterů. Obnovený srbský patriarchát tak sehrál důležitou roli v udržování náboženské a národní jednoty srbského národa. Významnou roli v tomto směru sehrávaly zejména pravoslavné kláštery, které se staly středisky kulturní činnosti, byly v nich uchovávány staré rukopisy opisovány a překládány náboženské knihy, od 16. stole v řadě z nich působily i knihtiskárny, kláštery vychovávaly také malíře fresek ikon apod., existovaly při nich i církevní školy.

Přes tyto dílčí výsady však srbské obyvatelstvo nemohlo být spokojené s tureckou nadvládou a v oblastech jím obývaných vznikala řada povstání. Např. v roce 1594 vypuklo během války habsburské monarchie s osmanskou říší srbské povstání v Banátu vedené mj. vršackým metropolitou Teodorem, které však bylo, jako i většina dalších, poraženo a samotný metropolita popraven (v roce 1994 byl prohlášen synodem Srbské pravoslavné církve za svatého). Jako akt, který měl sloužit k zastrašení srbského obyvatelstva od dalších rebelií, pak nechal po potlačení banátského povstání vezír Sinan-paša v roce 1595 spálit na Vračaru u Bělehradu ostatky sv. Sávy. V současnosti se na tomto místě dokončuje největší pravoslavný chrám na Balkáně, zasvěcený právě prvnímu srbskému arcibiskupovi.

Srbové se masově účastnili také tzv. velké války (1683–1699) mezi habsburskou monarchií a osmanskou říší. Těsné kontakty s habsburským vojskem navázal zejména patriarcha Arsenije III. Černojević, pod jehož vlivem proti Turkům povstalo jižní Pomoraví a severní část Makedonie. Po porážce v roce 1690 však musel Arsenije III. s povstalci prchat před tureckou pomstou. V tomto tzv. velkém stěhování Srbů opustilo podle soudobých pramenů své domovy na čtyřicet tisíc rodin, aby se dočasně usídlilo v jižních Uhrách.

V těchto oblastech již před tím působilo sedm srbských biskupství a svoji činnost vyvíjelo více než sedmdesát klášterů. Nejvíce klášterů bylo vystavěno na svazích či úpatí pohoří Fruška gora, kterému se proto pro podobnost s kláštery posetým Atonským poloostrovem začalo říkat „srbská Svatá Hora“. Císař Leopold I. poskytl Srbům na území habsburské monarchie zvláštní privilegia, zaručující mj. svobodné vyznávání pravoslavné víry a možnost volby patriarchy. Záhy se však ukázalo, že Srbové budou muset žít na nových územích trvale a byli proto vojenskými úřady habsburské monarchie usídleni mezi Dunajem a Tisou v oblasti Báčky, ve Sremu, v některých oblastech Slavonie a v Banátu. Srbskou pravoslavnou církev na území habsburské monarchie ohrožoval pouze proselytismus římskokatolické církve a program uniatství (řeckokatolické církve), které ovšem většinou neměly mezi Srby velký úspěch.

I během další habsbursko-osmanské války v letech 1737–1739, při níž se Srbové opět postavili na stranu habsburské monarchie, následoval ustupující rakouské vojsko proud srbských běženců vedených patriarchou Arsenijem IV. Jovanovićem – Šakabentou. Opuštěná biskupství pečského patriarchátu pak začali obsazovat řečtí hierarchové, na jejichž podnět pak sultán svým výnosem (beratem) z 13. září 1766 zrušil pečský patriarchát a všechny srbské země v osmanské říši tak byly přímo podřízeny patriarchátu cařihradskému. Srbské církevní i kulturní centrum se proto přesunulo na sever, za Dunaj, do jižní části habsburské monarchie, která se stala útočištěm Srbů během jejich dvou stěhování.

Novým sídlem srbské pravoslavné církve se stává nejprve klášter Krušedol (Krušedolská metropolie), od roku 1713 srbští metropolité sídlí ve Sremských Karlovcích, jejichž metropolitní chrám je, podobně jako řada srbských klášterů na sever od Dunaje, dokonalou ukázkou srbské modifikace tehdy převládajícího barokního umění. Autonomní Srbská pravoslavná církev nahrazovala Srbům v habsburské monarchii chybějící státnost, jíž resp. srbské autonomie v rámci monarchie, se pokoušeli bezúspěšně dosíci mj. na sněmu v Temešváru v roce 1790, na němž byl také zvolen poslední karlovský metropolita Stevan Stratimirović († 1836), významný mj. svými intervencemi u vídeňského dvora, kterými se snažil získat rakouskou materiální i politickou pomoc během srbských povstání v bělehradském pašalíku na počátku 19. století. V roce 1848 pak byl na národním srbském shromáždění, známém jako tzv. Májová skupština, povýšen Stratimirovićův nástupce Josif Rajačić na srbského patriarchu. Šlo však pouze o osobní titulární záležitost, jež se nijak neprojevila na organizaci srbské církve v habsburské monarchii.

V Srbském knížectví, které se zrodilo z tuhého odporu a několika povstání proti osmanské říši, vznikla roku 1832 autonomní a od roku 1879 autokefální bělehradská metropolie, jejíž hlava používala titulu „arcibiskup bělehradský a metropolita srbský“.

Srbská církev ve 20. a 21. století

Ke znovusjednocení Srbské pravoslavné církve však mohlo dojít teprve v novém státě jižních Slovanů – Království Srbů, Charvátů a Slovinců (pozdější Jugoslávie), vzešlého z krvavého kataklyzmatu první světové války. Již v květnu 1919 se sešli v Bělehradě eparchové ze všech částí v roce 1766 násilně rozpuštěného srbského patriarchátu a prohlásili duchovní, morální i administrativní jednotu všech srbských biskupství včetně církevní organizace v Černé Hoře. Poté požádala sjednocená srbská pravoslavná církev ekumenický patriarchát v Cařihradě o navrácení statusu patriarchátu, k čemuž došlo v roce 1920. Prvním patriarchou obnoveného srbského patriarchátu byl zvolen srbský metropolita Dimitrije Pavlović (1920–1930), jehož následoval Varnava Rosić (1930–1937).

Třetí patriarcha obnoveného srbského patriarchátu Gavriilo Dožić byl po německém vpádu do Jugoslávie roku 1941 internován spolu s biskupem žičským Nikolajem Velimirovićem až do konce druhé světové války v koncentračním táboře Dachau. V letech druhé světové války zahynulo na území Jugoslávie, ať již rukou německých okupantů, ustašovských bojůvek, či komunistických partyzánů více než 800 kněží a církevních hodnostářů, zbouráno či vážně poškozeno pak bylo 440 pravoslavných chrámů a klášterů, které většinou nemohly být po skončení války obnoveny, neboť nová komunistická moc uvrhla církev do gheta, z něhož se k novému rozkvětu začala budit teprve od poloviny 80. let 20. století.

Církevní hierarchie se tehdy domnívala, že znovu zaujme jedno z klíčových míst ve společnosti. Tyto předpoklady se však nenaplnily. Větší vliv Srbské pravoslavné církve blokovalo především v té době již komunismem dosti ovlivněné cítění srbské society, které v posledních desetiletích nábožensky značně ochladlo. Scházela ovšem také tradiční vazba na stát. S levicovým režimem nemohlo církevní vedení vytvořit potřebnou symbiózu, tak typickou pro pravoslavnou církev v 19. a první polovině 20. století. Snaha o získání většího

vlivu v srbské společnosti proto byla hlavním důvodem toho, proč se ortodoxní církev začala obracet k nacionalistickým ideám.

Výrazně se církev podílela na obnově Kosovského mýtu, na základě něhož se církev nabídla jako útočiště tradiční národní jistoty a centrum národního života, osvědčeného staletými zkušenostmi, jako jediná instituce, která Srby nikdy nezdála. V církevních časopisech hlas Pravoslavi či Křesťanská mysl se objevovaly vzory pravých Srbů, varovalo se před zpuchřelou Evropou, která se odřekla víry v Boha a vyzývalo se k renesanci pravoslavných národů, kteří budou vzorem pro heretiky, aby se tito navrátili k pravdě a ctnosti. Začala se také prosazovat teze o Srbech jakožto nebeském národě...

Srbská církev v té době také propagovala návrat k cyrilici, od níž se začalo v mnoha institucích upouštět. V církevních listech se začínají objevovat dlouho umlčované pravdy o „utrpení Srbů“ s tím, že SPC dost odpouštěla a zapomínala, ale že i "*Kristus uměl vzplát hněvem a v jeruzalémském chrámu vzít do ruky bič...*" Církev v té době ovšem využívali jako své hlásné trouby také přední opoziční politici, zejména radikálně nacionálně zaměřeni.

Ke změně dochází zejména za patriarchy Pavla Pavle (vl. jm. Gojko Stojčević, 1914–2009), který byl zvolen v prosinci 1990 a za jehož působení dochází k výraznému ochlazení styků mezi státem, reprezentovaným tehdy postkomunistickou socialistickou stranou v čele se Slobodanem Miloševićem. Naopak vztahy mezi SPC a srbskými enklávami, které postupně vznikaly mimo území vlastního Srbska nabývaly na vřelosti zejména, proto, že tam nebyly u moci nacionalkomunisté, ale zejména lidé jiného politického zaměření.

Po celou dobu rozpadových válek na jugoslávském území v 90. letech poskytovala církev duchovní i materiální podporu na válkou zachvácených územích. Vedení pravoslavné církve přitom vycházelo z teze, že srbský národ není agresorem, ale ohroženou stranou, která po druhé v tomto století prožívá genocidu, a omlouvá válku, považující jí za spravedlivou. Byli ovšem i takoví teologové, kteří válku považovali za výraz nezralosti a duchovní zdivočelosti národů, kteří byli příliš dlouho pod vlivem zhoubných komunistických myšlenek. Církev se alespoň navenek začala vymaňovat z bludných kruhů nacionalismu, odsuzovala zločiny a vyvíjela intenzivní diplomatickou činnost, nicméně jakožto národní církev slouží především zájmům svého národa.

Také během krvavých válek následujících rozpad Jugoslávie v letech 1991, došlo na území deseti diecézí srbské pravoslavné církve (pěti v Charvátsku a pěti v Bosně a Hercegovině) ke zničení či značnému poškození 797 kostelů, klášterů a dalších církevních objektů, k nimž přibýlo v letech 1999–2003 i 121 chrámů a sedm klášterů na Kosovu a Metochii, z nichž některé byly vystaveny v samotných počátcích srbské středověké státnosti!

V současnosti tvoří Srbskou pravoslavnou církev 36 biskupství, nacházejících se jak v samotném Srbsku a Černé Hoře, tak také mimo jeho současné území, a to jak v zemích bývalé Jugoslávie, tak všude, tam, kde žije početná srbská diaspora. V současné době je patriarší stolec uprázdněný – posledním patriarchou Srbské pravoslavné církve je (s titulem arcibiskup pečský, metropolita bělehradsko-karlovský a patriarcha srbský a v pořadí již padesátou šestou hlavou Srbské pravoslavné církve (11 arcibiskupů a 44 patriarchů) byl Irinej (Miroslav Gavrilović, 1930), který zemřel v prosinci 2020. Seznam srbských světců obsahuje 77 jmen.

Z průzkumu veřejného mínění, který na počátku roku 2003 (v předvečer pravoslavných vánoce) provedli na vybraném vzorku 1 500 občanů Srbska (bez Kosova) společně agentura pro marketingové výzkumy Faktor plus a a. s. Politika (mj. vydavatel nejvlivnějších a nejstarších novin vycházejících v Srbsku) vyplývá, že v této zemi slaví Vánoce, ať již z náboženského přesvědčení, nebo z tradice, pouhých 70 % obyvatelstva. V souvislosti s tímto číslem, které by mohlo mnohé v České republice překvapit, si je ovšem zapotřebí uvědomit, že Vánoce v Srbsku, slavené podle juliánského kalendáře, tedy s třináctidenním „zpožděním“ oproti „našim“ Vánocím slaveným podle gregoriánského kalendáře (Štědrý den

6. 1., Boží hod 7. 1.), nebyly v době komunistické Jugoslávie, ale pouze tolerovaným svátkem (ten, kdo slavil Vánoce, nemusel do práce, což si ovšem v dobách komunistických málokdo dovolil) a že se k nim nevztahuje ani žádná komercializace, neboť dárky, spíše symbolického charakteru, se v Srbsku, ale také např. v Rusku či Bulharsku, dávají v předvečer Nového roku. Výzkum se dále zabýval religiozitou v Srbsku a zde došli jeho autoři k ještě překvapivějším závěrům. Na otázku: „Věříte v Boha?“ totiž souhlasně odpovědělo pouze 21 % respondentů, zatímco odmítavě plných 41 %. Výzkum přitom ukázal, že v Srbsku existuje značný počet těch, kteří si nejsou, pokud jde o víru v Boha, jisti – plných 38 %. Srbové také podle závěrů průzkumu religiozitu neváží na pravidelnou návštěvu kostelů. Mínění, že být religiozní ještě neznamená navštěvovat chrám, je dokonce převažující. Bohoslužby totiž pravidelně navštěvuje pouze 6 % občanů! Zajímavé je také poznání, že se vzrůstem „věrských povinností“ (od nižšího k vyššímu stupni – slavení Vánoc – víra – návštěva bohoslužeb – modlitba) se snižuje počet těch, kteří je ctí a provádějí. Tak zatímco Vánoce slaví téměř všichni, denně se pravidelně modlí spíše pouze jednotlivci... Pokud pak jde o samotnou religiozitu, většina dotázaných občanů ji spojuje spíše s příslušností k národu a tradici, nikoli s Bohem. Odtud pak vyvěrá zvláštní paradox: většina Srbů se totiž deklaruje jako pravoslavná, v Boha však nevěří.